

Flak, Kvintilian, Plinij. On živi v sedanjosti, ki se mu vsiljuje z vso silo v mišljenje in čutenje; ves je napolnjen z njo. Samo žarka svobode pričakuje, da bo mogel na dan s svojimi čutili. In ko mu zasije zaželjena in tako težko pričakovana svoboda pod Trajanom (98—117 po Kr.), se mu odpre srce. Z vso silo bruhnejo na dan razni občutki, katere je nosil toliko časa v sebi zaprte. A teh občutkov ni prav nič opilil in očistil. Živi so in naravni, prepojeni z zaničevanjem, nejevoljo, ogorčenostjo pravega Rimljana. Vse te občutke je ulil pesnik v prvo knjigo svojih satir,¹ katero je spisal l. 100 ali 101 po Kr.

S prvo satiro prve knjige se bom pečal. V njej sta namreč naša izreka. Vsebina njena je ta-le:

1—18. Maščevati se hočem nad sedanjimi pesniki, ki prebirajo svoje dolgočasne, neresnične, dolge žaloigre ali junaške pesmi² s tem, da začnem sam pesnikovati.

19—21. Zakaj hočem delati satire?

22—30. a) Zato, ker me silijo nezdravi socialni odnošaji, 22—30.

Evnuhi se ženijo, žene se ne sramujejo nastopati pred občinstvom kot borilke z golimi prsi. Brivec, ki me je v moji mladosti bril, je bogatejši nego vsi boljari. Krispin, suženj iz Kanopa v Egiptu, se baha na vse mogoče načine s svojim viteštvom in bogastvom. Vse je narobe. Če Juvenal premisli vse to, ga prime sveta jeza; vse vre po njem, in on zakliče:

30. Difficile est saturam non scribere.

Ali je mogoče, da ne bi pisal satire?

30—62. b) Zato, ker je vse pravstveno sprijeno.

62—80. c) Sprijenost in nesramnost ne pozna nobene meje, nobenega sramu.

¹ Juvenal je spisal 5 knjig satir. V 1. knjigi je 5 satir; 2. knjiga ima samo eno, IV; tretja knjiga ima dve, VII—IX; četrta X—XII in peta XIII—XVI.

² Azinij Polion je vpeljal navado, da so pesniki prebirali občinstvu svoje proizvode. To so takozvana očitna prebiranja (recitatio publica). Ljudstvu je bilo to zabavno in koristno. Omikancem je bilo večkrat to sitno in dolgočasno, ker so imeli navadno vsa dela v svojih knjižnicah. Toda „moda“ je zahtevala, da so se udeleževali prebiranja. Za Juvenalove dobe so biti „moderni“ pesniški predmeti bajeslovni dogodki, katere so že stari pesniki izžrpali do mozga in kostij. Kako krasno, da mojstrsko krene naš pesnik te vodene pesnike! Kakor da že sedi par dni in zdeha od dolgega časa, kakor da se je naveličal že vsega, zakliče tem pesnikom po lastni volji: Semper ego auditor tantum? numquamne reponam vexatus totiens rauci Theseide Cordi?

Vraga! (z dovoljenjem g. Cankarja) ali bom res moral večno samo poslušati? Ali ne bom nikoli splečal tistega (od dolgega branja) hripavega Korda, ki me je toliko dni mučil s svojo Tezeido?

Občeznani hudobneži in goljufi se kažejo očitno v prisleparjenem sijaju in lesku. Žena se dela, kakor da bi hotela postreči žejnemu in bolehnemu možu s hladečim vinom, kateremu je pa primešala strupa. Če hočeš kaj postati, bodi slepar, goljuf, hudodelec! Nihče ni varen pred hudobnostjo, niti v svoji družini ne, kjer je vse do skrajnosti sprieno. To vendar mora pograbititi vsacega in ga vzdigniti. **Ni treba, da bi bil pesnik. Jeza in ogorčenost te prisili, da pišeš satire, da bičaš vse to:**

79. **Si natura negat, facit indignatio versum.**

- 81—146. A ne samo to, kar je povedano pod *a*, *b*, *c*, sili pesniku pero v roko. Tudi razne napake in človeške slabosti (*vitia*) te dobe so v primeri s prejšnjimi dobami gorostasne.
- 147—171. Konec. Snovi za satiro je v obilici, ker „omne in praecipiti vitium stetit“ (149) vsa hudobija je na vrhuncu, dalje ne more. A za pesnika je nevarnost velika. Zato ne bo šibal in bičal živečih, temveč na umrlih bo slikal hudobije svoje dobe.

* * *

Moja naloga bi bila s tem končana. Rad bi pa še nekaj omenil.

Juvenal imenuje razne pregrehe in hudobije s pravim imenom. Kdo mu bo to zameril? Saj nam pove, da je le ogorčenost (*indignatio*), ki mu stisne pero v roko. On izliva svoje srce ne meneč se za obliko in besede. Podoben je našim naturalistom, a samo v toliko, da slika propalost, kakoršna je. Vso nagoto, grdobijo in spačenost svojih sodobnikov nam pokaže, a ne z veseljem, ne z neko vidno zadovoljnostjo. Pokaže nam vse, da se nagleda oko in srce, ki se mora napolniti s studom in zaničevanjem, da, z grozo od teh prizorov. On, resen, strog Rimljan, ne izbira besedi, nima one, včasih res smešne boječnosti, imenovati stvari s pravim imenom. On ne hodi kakor maček krog vrele kaše; z enim kratkim stavkom ti naslika občutke svojega srca. To pristojna resnim možakom!

Z npravnostnega stališča menim da se ne more Juvenalu veliko, ali bolje, nič očitati. Kdor hoče zvedeti, kam je zabredlo ono mogočno rimsko ljudstvo, pred katerim so se tresli narodi zemlje; kako je bilo takorekoč poživinjeno, ker se je dalo voditi strastem, ta naj bere Juvenala, ki je očividec in torej zanesljiva in verodostojna priča.

Jožef Hyrtl.

Spisal F. D.

Mnogim izobraženim Slovencem utegne biti to ime znano. Zgodovina novejšje znanosti mu je prisodila eno najodličnejših mest, prištevajoč Hyrtla mej največje nemške učenjake devetnajstega stoletja; njegovo ime pa se neredkokrat imenuje v krščanskih apologijah, kjer se apoleteti nanj sklicujejo kot na protimaterialističnega učenjaka. Na Dunaju je Hyrtl radi svoje originalnosti in človekoljubnosti v občinstvu še splošno v spominu. S skrajno obsežnim znanjem, z duhovitostjo in čudovito, le veleumom lastno individualnostjo je globoko posegel v znanstveno, in sploh akademično življenje dunajskega vseučilišča, kjer je bil blizu trideset let profesor in eno leto rektor. Kaj pa je Hyrtl storil izven akademičnih mej, se boče pozneje pojasnilo. Vsekako je premišljevanje Hyrtlovega življenja za akademike, kateri glede svojega naziranja o svetu in življenju tvorijo veliko manjšino in svoje stališče zastopajo nasproti veliki sovražni večini, poučno kakor tudi vspodbudljivo.

*

Po svojem poklicu je bil Hyrtl profesor anatomije; iz njegovega življenja bodi omenjeno, da je bil rojen 7. decembra 1811 v Eisenstadtu (Kis Márton) na Ogrskem, da je že kot dveletni otrok prišel na Dunaj, kjer je bil pozneje sprejet v dvorno kapelo za pevskega dečka, da se je po dovršenih gimnazijskih študijah posvetil študijam zdravilstva in je l. 1835 dosegel doktorsko čast. Dve leti potem je bil imenovan profesorjem anatomije na vseučilišču v Pragi, l. 1845 pa je bil pozvan na Dunaj, kjer je zasedel po Berresu izpraznjeno mesto za človeško in primerjajočo anatomijo. L. 1874 je prostovoljno odložil profesuro ter se umaknil v zasebno, celo samotno življenje na svoje posestvo v Perchtoldsdorfu pri Dunaju — vzrok odstopu je bila najbrže slabost oči. Umrl je 17. julija 1894 v visoki starosti kot 83-letni starček na naglo.

Najpreje je treba označiti znanstveno vrednost Hyrtlovega delovanja. Čujmo pristojne glasove! Zgodovinar medicine, profesor Puschman, piše o njem: „Seine Berufung nach Wien war ein grosser Gewinn für die Hochschule und bildete eine der Ursachen der Blütheperiode, welche die Medicin bald darauf erlebte.“¹ Dunajska medicinska fakulteta je bila namreč za časa Hyrtlovega delovanja prva na svetu. Na drugem mestu

¹ Citirano po Eisenbergovi knjigi. Das geistige Wien, 1893: Joseph Hyrtl.

piše prej omenjeni učenjak o Hyrtlu: „Als anatomischer Lehrer und Schriftsteller niemals übertroffen, als Forscher reich an Verdiensten.“¹ Berlinski anatom Waldeyer sklepa njegov životopis z besedami: „Im Gebiete der descriptiven menschlichen Anatomie und der Zootomie, sowie in der topographischen Anatomie, welcher letzteren er durch sein berühmtes Werk überhaupt erst Eingang in Deutschland verschaffte, ferner in der anatomischen Technik, namentlich der Gefässinjection und Corrosion, muss er unbedingt als einer der Ersten bezeichnet werden.“² Nemogoče je po imenu naštetih vsa dela katera so izšla izpod plodovitega Hyrtlovega peresa; zadostuje naj poročilo, da je spisal Hyrtl 16 samostojnih del, da je priobčil v poročilih cesarske akademije znanosti na Dunaju 64 razprav, v „Medicinische Jahrbücher“ 20 razprav, da je poleg tega dopisoval v Müllerjev „Archiv für Anatomie und Physiologie“, pariške „Annales des sciences naturelles“, v razne zdravniške liste i. t. d. Vendar moramo eno delo posebej omeniti, njegovo največje in najlepše delo, to je blizu 1000 strani obsegajoča klasična knjiga „Lehrbuch der Anatomie des Menschen“, ki nima primera v vsej medicinski literaturi in je doživela 20 izdaj, kar je tukaj tudi brez primera, in je prevedena v vse kulturne jezike. Tako suhe tvarine v tako živi, zanimivi obliki pač še ni nikdo in je menda ne bo nikdo obdelal; človek, ki čita to knjigo ne ve, kje je Hyrtl večji, ali kot anatom ali kot pisatelj, ta knjiga je biser v nemški znanstveni literaturi, za akademike, ki so se prej učili le iz pisanih skript, zaklad neprecenljive vrednosti, za znanost znak velikega napredka. Hyrtl ni bil učenjak, čegar duševno obzorje bi segalo do mej njegove stroke, ni bil suhoparen anatom, ki ima veliko zmisla za mrtva trupla, pa malo za živa bitja; povsod išče njegov prožni in razpenjavi duh zveze in dotike z drugimi vedami, povsod ima polno citatov iz zgodovine, literature, estetike, povsod vpleta filozofične refleksije in splošne sentence v svoje sicer strogo naravoslovne odstavke. To je bilo Hyrtlu lastno, če je pisal doma svoja dela, ali če je v šoli imel predavanje.

V prostih urah se je pečal z jezikoslovnimi študijami in v znanju starih jezikov je bil priznan veščak; nekaj spisov je priobčil v latinščini; spisal je tudi dve jezikoslovni razpravi „Das Arabische und Hebräische in der Anatomie“ in „Die alten deutschen Kunstworte“.

Prišedšemu na dunajsko vseučilišče, mu je bila ena prvih skrbi, sestaviti kolikor mogoče popolno zbirko anatomske preparatov; usta-

¹ Virchow: Jahresbericht über die Leistungen und Fortschritte in der gesammten Medicin, 1895.

² Hirsch: Biographisches Lexikon der hervorragenden Ärzte, 1886.

novil je muzej za primerjajočo anatomijo, ki je prišel pozneje v last filozofične fakultete. Imel je tudi sam svoj zasebni muzej, ki je štel že l. 1848 pet tisoč predmetov — med njimi mnogo takih, ki se bili za proučavanje slušnega organa temeljne važnosti in prej nepoznani. Meseca oktobra pa je revolucija upepelila vse njegovo imetje in muzej; Hyrtl je raz stolpa Elizabetine cerkve moral gledati, kako se njegovi najljubši zakladi pretvarjajo v dim. Drugo zbirko, za katero je zbiral skoraj do svoje smrti, je prodal vseučilišču v Filadelfiji in za skupljeni znesek 40.000 gld. v zlatu ustanovil ustanove za revne dijake. Kako pomembno stališče da je zavzemał Hyrtl v znanosti, sledi tudi iz neštevilnih odlikovanj, s katerimi ga je slavil ves učenj svet. Potem, ko ga je bila že cesarska akademija znanosti na Dunaju imenovala pravim članom, je postal častni doktor večjih evropskih vseučilišč, častni ali dopisujoči član raznih učenih družb in akademij v Parizu, Londonu, Edinburgu, St. Petersburgu, Frankfurtu, Pešti, Pragi, Atenah, Stockholmu i. t. d. i. t. d. Zanimivo je vedeti, da sta ga tudi društvo zdravnikov za Kranjsko in muzejsko društvo v Ljubljani imenovali svojim častnim članom.

Vladarji so ga častili z visokimi redovi, za kar se pa Hyrtl ni potegoval in mu je bil lov na taka dostojanstva zelo pristujen; sam niti ni imel rad, če se ga je nagovarjalo „dvorni svetnik“; ljubši mu je bil naslov „profesor“.

V šolskem letu 1864/65 je bil Hyrtl rector magnificus dunajskega vseučilišča. Prvega oktobra se je vršila inavguracija, in pri tej priliki je imel novi rektor — kakor je to sploh običajno — daljši govor. Govoril je o materializmu. Tukaj se je pokazala njegova trdna, neupogljiva značajnost. V času, ko so se Darwinova načela o postanku in ploditvi živali in ljudi po vseh univerzah dogmatizovala za temelj novim, materialističnim nazorom o življenju, ko se je vsak dualizem a priori odklanjal kot katerekoli znanosti nevreden, in je ta sprva naravoslovno-filozofična struja dobila krepko oporo v političnem liberalizmu, ko je zlasti pri nas v Avstriji liberalni živelj bil najmočnejši činitelj vsega javnega življenja, se je Hyrtl, eden prvih zastopnikov toliko slavljene „vede“, javno izrekel proti materializmu, češ, da po šedanjih rezultatih naravoslovnih ved ni dokazan, torej tudi ne upravičen.

Sprva je mirno in stvarno zavračal nekatere stavke iz Darwinovih nauk, zlasti izključno mehanično-kemično pojmovanje psihičnih funkcij ter je navajal zglede iz živalstva primerjajoč jih s človekom. Kar je naravoslovnih dejstev naštel, je bilo vse tako neomajno gotovo, da ni nikomur padlo v glavo, navesti protidokazov. To so tudi liberalni listi poudarjali. Toda Hyrtl je šel preko mej svoje stroke, ter se postavil na

filozofično, ali prav za prav splošno človeško stališče in je z rastočo živahnostjo in ognjevitostjo svoje besede, s prepričevalno zavednostjo opozoril svet na posledice materialistične ideje, ki je zavrgla stare tradicije. Zato pa je prišel v nemilost pri izvestnih krogih.

O materializmu sodi Hyrtl tako-le: „Na novo oživiljeni materialistični nauk, je, kar je nekaj bil, naziranje s samovoljnimi premisami in brez vsake ‚*conditio certa ex principiis certis*‘. Njegove dedukcije ne temelje na jasnosti in neovrgljivosti njegovih dokazov, marveč na drznosti njegovega nastopanja in na vladajoči smeri duha časa, kateri si goreče prizadeva slične ideje popularizovati in razširjati.“ Po takih izvajanjih omenja vere z besedami: „Tukaj pride zopet vera do svojega svetega prava, vera, katere znanost ne more ovreči in na dokazati, pač po dognati, da je nje nasprotje v naravi stvari neutemeljeno. Vse opozarja na konečno, nad čutnim svetom vladajoče abstraktno mišljenje, in to pa vodi do spoznavanja božanstvene ideje in nje iztoka, božanstvenega duha.“ In kako lice dobi svet, če zavlada materializem v javnem in zasebnem življenju? „Če materializem načelno priznamo, se pretvori vsa naša civilizacija v kopo sebičnih koristi, strah božji v slepo bojazen pred naravnimi silami, verstvo se bo dopuščalo le, ker ni škodljivo, vsa pravost bi bila sistem konvencionalnih prevar, katere naj silijo množico ljudstva potrpežljivo vleči voz časa do konca, vest — strah pred kaznijo, navdušenost za znanost in umetnost le sanje mrzlično razgretih možganov, nagnenje človeških src le živalski instinkt.“ Zares, učenjak je storil svojo dolžnost in govoril resne besede družbi in državi. Slikal je nadalje pot, po kateri bode vodil materializem do revolucije. „In poulična druhal bo vlačila trupla umorjenih kraljev po cestnih kloakah.“ Umevno je, da to drastično slikanje ni bilo všeč navzočim liberalnim korifejam in različnim „hofrathom“. Židovsko časopisje pa mu je drugi dan očitalo izdajstvo vede.

Ob njegovi smrti je pisala „*Neue Freie Presse*“ 18. julija 1894, češ, da je „veliki anatom tedaj govoril bolj pod vtisom trenutnega čustvanja nego iz globoko vkoreninjenega prepričanja“. Proti tej trditvi, navaja dvorni kapelan dr. Schnabel pogovor s Hyrtlom iz leta 1872 čegar vsebina je taka, da se nam mora zdeti ona trditev le pobožna želja.¹ Res je, da je začel postajati otožen, videč, da število privržencev moderne struje vedno bolj narašča, in zdi se, kakor bi bil pozneje resigniral nad znanstveno rešitvijo tega vprašanja, toda on se novodobnemu toku nikdar ni priklopil in še v dvajseti izdaji svoje anatomije

¹ „Erinnerungen an Hyrtl“ v „*Vaterland*“ 21. julija 1894.

imenuje materializem „duševni samomor“ in povprašuje, „bode-li nova vera tudi ozdravila rane, katere je bila tako globoko vsekala v zavest človeškega dostojanstva“. Hyrtlava notranjost je bila polna verskega čuta, in ta moč mu ni dala spoprijazniti se z nevero, katere izraz je materializem.

Za dobe njegovega rektorstva je vseučilišče slavilo petstoletnico svojega obstanka ter izdalo kot slavnostni spis Hyrtlavo latinsko pisano monografijo „Cryptobranchus Japonicus“. Kot rektor je imel tudi slavnostni govor, v katerem je poleg ustanovnega pisma Rudolfa IV. poudarjal tudi pomen potrdilne bule papeža Urbana V. Gotovim elementom tudi to ni bilo prav.

Kot učitelj je bil Hyrtl skrajno vesten, glede pedagogične spretlosti je dosegel vrhunec dosežnega, beseda njegovega predavanja je očarala vse, začeni od golobradih začetnikov pa do starih izkušenih zdravnikov. Njegovi učenci — sedaj že vsi stari možje — ne morejo napopisati užitka, ki ga jim je dala njegova šola. „Beseda mu je tekla kot Ciceronu“ je pisala „Neue Freie Presse“ 19. julija 1894.

Marsikako suho poglavje je znal obdelati s pravim pesniškim vzletom in ni se ga brez razloga imenovalo „poeta anatomije“. Za svojo znanost je bil ves navdušen, za njo, „s strahom obdano znanost smrti“, „ki si prizadeva iz mrtvega spoznati kaj je živo bilo“, „katera z rokami razdere dovršeno stavbo in jo potem v duhu zopet sezida“. Veliko spoštovanje ima tudi do primerjajoče anatomije, kateri pripisuje dostojanstvo filozofičnih ved, „pred katere očmi se razgrinjajo neštne legije živih bitij od monade, ki je nje svet kaplja vode, pa do bitja, ustvarjenega po božji podobi“. Nje plemenitost ne obstaja v gmotnih koristih, ampak v tem, da išče resnico. Bistvo organskega življenja mu je nerešljiva zagonetka. „Takozvana organska ali življenska sila nam ne razjasni nobene življenskega pojava in ni, dokler ne poznamo bistva življenja, nič nego hipotetična teza, brezbitvena abstrakcija — mnogorabljen beseda, katera lenim duhovom vse, pravemu raziskovalcu ničesar ne pove.“ Tolaži se s pesnikovimi besedami:

„Des Räthsels Lösung liegt uns fern,
Wir rathen's nicht, doch riethen's gern
Und seh'n uns stets verwundert an,
Weil's jeder möcht' und keiner kann.“

¹ K repatim krkonom spadajoča, anatomicno velezanimiva, na Japonskem živeča žival.

Nekaj predsodkov ima o mikroskopu, o katerem meni, da bode preveč izpodrinil staro metodo, ki je poznala le sekijski nož, in imenuje novo strujo „anatomijo v manšetah in rokavicah“, „mikroskop da je donesel na svet več vprašanj nego odgovorov“ in „da je včasih stare zmote popravljal z novimi“. Slabo so jo skupili pri njem nekateri fiziologi, na katerih se je spotikal radi vivisekcije; dasi je morda šel predaleč, je vendar njegova ostra obsodba pretiranega, dostikrat brezplodnega mučenja živali v znanstvene namene upravičena. Možem te vrste je dal Hyrtl doslovno na znanje, da besede sv. pisma „pravičniku se tudi živina smili“ niso pisane samo za dunajske voznike in hlapce. Profesor fiziologije je bil tedaj Brücke, jako sloveč strokovnjak. S Hyrtlom sta si bila vedno v laseh tako glede važnih znanstvenih vprašanj kakor tudi glede malenkostnih vsakdanjosti, in Brücke je moral veliko trpeti pred Hyrtlovo satiro. O teh dveh možeh se še sedaj pripovedujejo anekdote, mej drugimi tudi ta-le. Brücke je delal poskuse s kunci in jim ni dal nič jesti ter jih je vsak dan tehtal; pa mesto da bi postajali vedno lažji, so bili vsak dan težji. Hyrtl je stanoval tedaj v istem poslopju in po noči nosil lačnim živalicam prav redilnih jedi.

Tudi drugače se pripoveduje o njem vse polno spominov in originalnih posebnosti. Oblačil se je po starih, od vseh opuščenih šegah, in priprosto, po cesti je šel večkrat gologlav; nekoč so ga videli sedeti na omnibusu poleg kočijaža brez klobuka. Mej predavanjem je moralo biti vse tiho; kihanje in kašljanje ga je spravilo v nervoznost; od časa do časa je bil melanholik in ni maral za družbo. Poslovivši se od šole, se je odtegnil javnemu, ne pa znanstvenemu življenju, ter je preživel leta starosti na svojem posestvu v Perchtoldsdorfu blizu Dunaja, kjer se je rad pečal z vrtnarstvom, pravijo, da je celo gnoj vozil na vrt. V miru je živel tukaj s svojo nekaj mlajšo in pesniško navdahnjeno soprogo. Občeval je le z majhnim krogom zvestih mu prijateljev, mej katerimi so bili ondotni župan dr. Reiher, sodnijski psihiater dr. Hinterstoisser, provincial usmiljenih bratov o. Sobel in Schöffel, znani krščansko-socialni deželni poslanec in odbornik nižjeavstrijski. Še živemu so postavili l. 1889 spominik v desni arkadi vseučilišča z napisom „viro, qui beneficiis universitati profuit, vivo aequales posuerunt“, kar je redka čast. Nekaj let pred smrtjo je izdal svojo anatomijo v dvajseti izdaji; ganljiv je predgovor k tej izdaji, v katerem se loči od znanstvenega delovanja, „zatonu se bličajoča zvezda življenja mu ne bo več obsevala dela bogatih in veselih dni“, dolgo je živel in veliko storil in vendar mu slovo ni lahko.

Najlepši spominik pa si je postavil Hyrtl sam v svojih človekoljubnih delih in tukaj se nam javi najlepša poteza njegovega značaja,

namreč živa, dejanska ljubezen do revežev. V Mödlingu pri Dunaju je ustanovil dve sirotišnici za dvesto otrok; ta zavoda je določil tudi glavnim dedičem. Tridesettisoč goldinarjev je daroval za zgradbo otroškega preskrbovališča v Perchtoldsdorfu, tisoč goldinarjev je zapustil ondotni ubožnici; podpiral je za časa življenja razna dobrodelna društva; koliko da je privatno daroval revežem, se niti določiti ne da; posebno rad je imel otroke in oni svojega „deda“, kakor so mu rekli, in „ded“ je imel vedno kako darilce za nje pripravljeno. Tudi cerkvam, zlasti domači župni cerkvi, je rad prispeval; velik doprotnik je bil svoji občini in veliko občinskih podjetij je dal na svoje stroške izvršiti. Ustanov za dijake smo že prej omenili. Po smrti soproginji je imela tudi njegova vila priti v občinsko last. Veliko premoženje se je nabralo tekom dolge vrste let pod njegovo streho, pa vse je obrnil Hyrtl ali že v življenju ali po smrti v dobrodelne namene, ker za dom je porabil radi svoje špartanske priprostosti jako malo.

Umrl je naglo; zadela ga je kap po noči vsled visoke starosti. Učenjaki imajo po navadi res krasne pogrebe; a zadnjo čast jim izkazuje le elita družbe, in še ta le za to, da zadosti tradicionalnim formalnostim, pravega sožalja je malo ali nič; ljudstvo hodi k takim slavnostim le, da si pase oči na lepih toaletah, blestečih uniformah in duhtečih vencih. Za Hyrtlom je žalovalo tisoč src. To je bil velik praznik za Perchtoldsdorf, res, da le praznik žalosti. Njegovo truplo so položili na mrtvaški oder v občinski dvorani, že to je kaj posebnega; kropit ga je hodilo toliko ljudi od blizu in daleč in je bila vedno tolika gnječa okoli ljubljenega pokojnika, da so morali gasilci stražo postaviti okoli krste; v velikem mestu bi ne bilo to nič nenavadnega, toda Perchtoldsdorf ja majhen trg. Raz vseh hiš so vihrale črne zastave in s črnim florum ovite svetilke so gorele po ulicah. H pogrebu je prišlo toliko ljudi, da je morala južna železnica prirediti več posebnih vlakov, ker navadni lokalni promet ni več zadoštoval. Samo iz okolice perchtoldsdorfske je prihitelo nekaj tisočev kmeškega prebivalstva, tudi tukaj je bil Hyrtl znan in spoštovan.

Otroci iz njegovih in od njega podpiranih zavodov so korakali pred krsto, noseč venec z napisom „Svojemu očetu.“ Znanost je bila zastopana po svojih najodličnejših možeh; bili so navzoči rektor, vsi dekani, skoraj vsi profesorji medicinske fakultete, odposlanci raznih akademij in učenih družb, stotine zdravnikov — njegovih učencev, akademična mladina; država, dežela in mesto Dunaj, čegar častni občan je bil Hyrtl, so bili zastopani po svojih prvih dostojanstvenikih. Ob odprtem grobu je Hyrtlove zasluge za znanost in vseučilišče slavil njegov najboljši učenec, profesor anatomije Zuckerkandl, v imenu nižjeavstrijske dežele je govoril

maršal Gudenus, spominjajoč se Hyrtla kot blagega človeka in njegove resnične nabožnosti. „Bogato življenje, plemenito srce so izročili v naročje matere zemlje“ je sklenil „Vaterlandov“ poročevalec svoje poročilo o Hyrtlovem pokopu.

Pregledal sem časopise, zlasti „Neue Freie Presse“ in „Vaterland“ izza časa Hyrtlove smrti; cela literatura je tedaj nastala ob njem; teden dni so dan za dnevom listi objavljali poleg dolgih životopisov, cele članke in listke, črtice in spominske slike o tem nenavadnem možu. Če prej ne, saj sedaj se je dalo uvideti, kako močno je Hyrtl imponiral svojim kolegom, učencem in občinstvu. Liberalni listi so polni neomejene hvale in s patosom visokodonečih fraz slave Hyrtlovo ženialnost. „Čudno je, da se ono časopisje sedaj s prirojeno vsiljivostjo sili mej sožalujoče prijatelje okoli moža, katerega je nekdam tako silno napadalo.“ („Vaterland“ 19. julija 1894.) Verjetno je, da bi bila oha slava bolj iz srca prihajala, ako bi bil Hyrtl drugačen mož. Nekdam so žurnalisti gotovih listov kar iz rokava vsipali izraze kakor „ultramontanec“ i. t. d. na papir, če se je šlo za Hyrtla, ob smrti pa se piše: „nepopolna bi bila slika njegovega značaja, če ne bi omenili globoke Hyrtlove religioznosti“, potrebno pa se jim zdi pripomniti „brez zelotizma“. Ta klavzula ne pove ničesar in služi le v olepšavo blamaže ali recimo hinavščine mogočnega liberalnega glasila. Njegovo versko stran si razlaga listkar v Preši, profesor Zuckerkandl, češ da je bil sploh zelo zavzet za špekulativno smer. Tudi to se mu odpušča, da se ni oklenil darwinizma, „kateri ni bil nič kaj po njegovem okusu“. „Darwinovi nauki so se prepozno rodili, kakor da bi bili mogli najti v Hyrtlu sotrudnika“. To trditev pripoznati ali ne, je pa tudi stvar okusa. S politiko se Hyrtl ni pečal: če in kako da je izvrševal državljanske pravice, mi ni znano.

*

S tem končam te črtice o Jožefu Hyrtlu, prepuščajoč čitatelju končno sodbo. Životopis ne bodi ob enem apoteoza, niti moralna pridiga, končujoča v zmislu „a mi pomnik postavimo mu tak“ i. t. d. ampak objektivna slika; čitatelj, ki ima nekaj soli v glavi in srce na pravem mestu, bo lahko spoznal vrednost moža.

Pomenljiva petdesetletnica.

Bajda Kazak.

Za viru — narid — za zemljo svjataju
 Zlučim vsi ruki, vsi gadki v odno —
 Zlučim vsi sereja u ljubovj živuju
 Na Božu slavu — na ljudij dobro
 I dolju jasnu narodnu — novuju . . .
 Prolog.

ako-le je zapel M. Murava v prologu k 50-letnici osnovanja čitalnice v rusko-kat. seminarju v Levovu. Bil je to res izreden dan, in ne samo za gojence Rusine ampak, smelo trdim, sploh za rusinsko ljudstvo gališko, vkolikor ljubi „svjati hrest (križ) i zolotu volju“ (svobodo) ter „rusku slavu“; bil je to dan, bilo je slavlje, ki je slavilo 50-letnico osnovanja čitalnice, a ob enem še bolj bodrilo navzoče k odločnemu, neustrašnemu delovanju za „viru i narid“, k še večji povzdigi društva, ki naj srečno doživi polno zaslug in slave — stoletnico !!

Pripomnil bo ta ali oni že početkom, čemu pisati o slavlju „čitalnice“, in vrh tega še o neslovenski čitalnici, češ, saj čitalnica ni nič posebnega, je le lokalnega pomena, in v tem slučaju celo zaprto-lokalna sredi štirih zidlin. No, temu ni tako ravno v pričujočem slučaju, ako bi bila tudi drugače trditev resnična.

Semenišče je res zaprt, ograjen prostor, a v njem se vzgajajo oni, ki odhajajo čez nekaj let med narod skrbet ne samo za njegov dušni prid, pač pa tudi za gmotno povzdigo in narodno prosveto njegovo. In kje so ravno ugodniša, ali recimo primerniša tla, kakor ravno v zavodu, da se mladina navdušuje za vzvišene ideje in se zbrana v velikem številu pripravlja za važni svoj poklic! In kaj je nadalje uspešniše v dosigo lepih načrtov kakor ravno društvo, ki tesneje skuplja v eno enakomisleče!

In tako semeniško društvo je slavilo meseca aprila v Levovu 50-letnico svoje ustanovitve. Kakor bomo videli iz naslednjega, je doseданje delovanje „čitalnice“ lep del kulturne zgodovine bratov Rusinov, in zato upam, da bo zanimal kratek pregled „čitalnične“ zgodovine vsakega čitatelja in zlasti one, ki radi večkrat kaj slišijo ali čitajo o narodno in gospodarsko takó zeló zatiranih bratih.

* * *

O priliki te pomenljive in redke slovesnosti je spisal tovariš Iljko Kuziv v podlistku dnevnika „Dilo“ — „Korotkij pogljad na istoriju čitaljni ruskoj duh. seminarii u Ljvovi“, katerega je izdal tudi v posebnem odtisku, in ravno ta kratki pregled hočem podati dragim čitateljem, skušajoč se čim strože držati izvirnika. Evo ga!

I.

Poslednje leto vladanja cesarja Ferdinanda je prineslo avstrijskim narodom konstitucijo in s tem jamstvo za njihov razvoj. Tedaj je zasvetila tudi rusinskemu narodu zvezda boljše bodočnosti. Krog 300 oseb duhovske in svetske inteligence se je zbralo dne 2. maja in pogovorili so se o povzdigi naroda. Vsi kot en mož so se izjavili, da je rusinski narod samostavno deblo velike slovanske družine in da bodo posvetili svoje moči narodovemu osvobojenju. Dandanašnjih strank še ni bilo, zakaj prihod Pogodina l. 1835. in njegova agitacija za moskovsko knjižno in politični idejo jih je le malo premotila.¹

To je navdušilo celo vrsto rusinskega razumništva in probujalo mnogomilijonski rusinski narod. Tudi mladež se je počela zanimati za te ideale in poprijela za delo. Zlasti duhovska mladež se je začela gibati iz polspanja, v katerem se je skoraj „liki mrtva klada valjala po svetu“ (besede Tarasa Ševčenka): še je sicer žil duh Markijana Šaškeviča² med njimi, a tedaj je novo gibanje dodalo novih, svežih sil, zdrave hrane vsem, hotečim narodno delovati za sinove rusinske. Nahajalo se je tedaj v semenišču nekaj gojencev, ki so se sredi tedanjega poljskega patriotizma in „polonofiljstva“ čutili prave Rusine, in so že l. 1849. namerjali organizovati se med seboj.

Glavni motor je bil Vazilj Kovaljskij. Za dveletnega bivanja v dunajskem konviktu kot modroslovec je bil v dotiki z Nemci, opazoval njihova društva, knjižnice, organizacijo, in to je obudilo v njem rusinsko

¹ Pogodin je prišel kot profesor mosk. vseučilišča večkrat v Galicijo širit svoje ideje.

² O Mark. Šaškeviču in rusinskem gibanju pred l. 1848. piše zgodovinar Oleksander Barvinjskij v svoji knjigi: *Iljustrovana istorija Rusi vid najdavnijših do nunišnih časiv* (l. 1890. izdana): „Prva misel, gojiti rusinski jezik, razvijati rus. pismenstvo, se je porodila (na Gališkem namreč) l. 1835. med mladino rusinsko. Gojenci duh. semenišča v Levovu; Mark. Šaškevič, Mikola Ustyjanovič, Jakov Golovackij i Ivan Vagiljevič so ustanovili krožek z namenom truditi se za razvoj rusinskega jezika in pismenstva in povzdigo rus. narodnosti. Krožek se je brzo razširil, a glava in duša mu je bil Mark. Šaškevič. Dočim so povsod propovedovali duhovni poljsko, sta jela nastopati M. Šaškevič in Ustyjanovič po levovskih cerkvah z rus. propovedmi in s tem pokazala, da je rusinski jezik sposoben tudi za cerkev in šolo, a l. 1837. je prišla na svetlo „Dnistrova Rusalka“, prva knjiga, spisana od udov tega krožka v rusinskem jeziku. To je bil nov dokaz, da je naš jezik, zapuščen in pozabljen, zaprt pod streho zakajenih selskih koč, sposoben tudi za književnost. Tedaj je nastalo živejše delovanje na zapuščenih slovstveni njivi, pogosteje so se pojavljale nove knjige, pisane v narodnem rusinskem jeziku. Sicer bi pa vsa ta prizadevanja Rusinov ne bila povzdignila tako krepko rusinke narodnosti, ako bi ne bil v to pripomogel tudi političen preobrat.“

zavednost. „Šele na Dunaju sem spoznal svoje narodno dostojanstvo“, priznava sam v pismu, pisanem naši čitalnici l. 1896. — „nesrečno usodo krivico trpečega rusinskega naroda, njegovo temoto, duševno temoto, nedostatek voditeljev in sklenil sem truditi se po svojih močeh, da bi se odpravilo to zlo.“

L. 1848. je odšel z Dunaja in se napotil v družbi Izidorja Šaraneviča, sošolca, v Prago na slovanski shod, kjer je bil izvoljen za tajnika poljsko-rusinskega oddelka. In zopet je proučeval organizacijo, a ne več germanske ampak slovansko, češko in moravsko, in še bolj so se mu odprle oči, in se je s še večjo navdušenostjo vrnil na delo v domovino.

L. 1849. je vstopil v levovsko semenišče in je tam našel naslednje enakomisleče: Ivana Matinkeviča, Gavriškeviča, Stislovskega, Šankovskega, Galjka, Dzeroviča, Rudnickega in druge. Toda, ti so bili večinoma vsi gojenci nižjih razredov. Vendar so ustanovili krožek, ki pa ni vspeval. Pastoralisti (četrto-letniki) so jih zavračali: „Oni nas bodo učili, nas za nos vodili!“ in so jim preprečevali vsako delovanje.

Slednjic so pastoralisti končali svoje leto in zapustili semenišče, da bi sejali idejo „antiquitatis“ — „naj tak bude, jak buvalo (bilo)“ — in prišlo je l. 1850. Kovaljskij je našel dobrega prijatelja, tovariša Daniloviča. Oba doktorja. Natančno sta proučila svojo namero in Kovaljskij je šel k vicerektorju, pok. Iljnickemu ter ma obrazložil svoje misli in načrt. Iljnickij, jako prijazen in razumen mož, je pohvalil njegovo namero ter ga samo opomnil na morebitno nasprotovanje od strani rektorata, ker ima semenišče knjižnico. Kovaljskij ga je pa zavrnil, češ, da je knjižnica brez čitalnice le male koristi za gojence gledé na probujenje narodnega življenja, in drugič — v knjižnici se ne nahaja razen starih bogoslovskih knjig nič novejšega ni v duhovni ni v svetski literaturi. Tudi v tem je pritrnil vicerektor Kovaljskemu, mu obljubil pomoč in podporo ter ga poslal k rektorju Bohenjškemu. Rektor ga je poslušal ter mu dovolil ustanovitev čitalnice in knjižnice ter mu določil podporo 50 gl. v nakup knjig, časnikov in drugih potrebščin. Na eni mizi v čitalnici so napravili rusinski grb — leva, a nadenj napis „Rusj napred!“ Nato so se sestavila še pravila.

To je početek semeniške čitalnice. „Gojenci so prenehali igrati na kvarte“ — piše Kovaljskij, opustili so druge neplodne razvade, „in ves prosti čas so posvetili čitanju v čitalni in vsakovrstnim disputacijam.“

Sedaj preglejmo malo bliže duševno življenje čitalnice od l. 1850 do 1871, t. j. do njenega propada.

Čitalnica je bila središče duševnega življenja semeniškega. V prostih urah so se gojenci shajali, pripravljali se na veliko misijo — nesti prosveto med narod in umeti mu jo vcepiti. V čitalnici so bili razen rusinskih tedanjih časnikov, namreč — „Gališke Zore“, „Vjestnika“ — krakovski Czas, levovski Tygodnik ter kakih 10 nemških periodičnih listov bogoslovskega in svetskega zadržaja. Čitalnični člen je bil vsak gojenec. Doneske za čitalnico so dajali samo na novo vstopivši v semenišče, razen tega pa je naklanjal letne podpore tudi rektorat.

Gojenci so se shajali številno in strankarskih preprirov ni bilo. Pisali so etimologično in fonetično, kakor je kdo umel. Nikomur ni bilo do „jorov in jerov.“ Mladostna vnetost je objela vse in navduševala najmanj dve tretjini bogoslovcev.

Do takega dela je treba pa povsod ne samo dobre volje, veselja in požrtvovalnosti vseh, ampak morajo tudi biti posamniki, ki so sposobni za vodstvo, ki dajejo društvu vedno novega življenja in je branijo škode. V prvem letu je umel nadarjeni Kovaljskij z nekaterimi drugovi vse navdušiti in pridobiti za delo. Toda ko ni bilo več Kovaljskega in njegovih drugov, se je za nekaj let poleglo navdušenje, povrnila se stara brezbriznost in brezdolje in ni ga bilo, ki bi umel druge pridobivati in jih vspodbujati k delu. Že l. 1856 je prišlo tako daleč, da ni razen nekaterih prvoletnikov nihče več dal niti groša za čitalnico in se zanj menil. Drugih dohodkov ni bilo, da bi se plačevali časniki — čitalnici je žugal propad.

Boljšati se je začelo l. 1860. V ta čas pripada tudi velika zasluga gojencev-čitalničarjev: sestavljanje nemško-rusinskega slovarja. Potreba slovarja je bila velika. Julijan Lavrovskij je spočel srečno misel — pridobiti gojence za to delo. V semenišču je gojencev iz cele gališke Rusinske, ljudi, ki poznajo ali bi vsaj morali poznati narodni jezik. Združili so se tedaj v poseben odsek in si razdelili delo. Shajali so se ter razgovarjali o posamnih besedah. Delo je vspešno napredovalo, in tekom enega leta, l. 1862, je bil material za slovar gotov. Izročili so ga Omeljanu Partickemu, ki ga je pregledal, spopolnil, po svoje popravil in izdal l. 1867. Ta slovar je do zdaj edini (tudi rus.-nem. še ni). Sledečega leta 1863 so poslali semeniščani znatno vsoto v podporo bukovinskemu kobzarju, pesniku in narodnemu probuditelju Jos. Juriju Fedkoviču, ki je bil v žalostnih materialnih razmerah. Ta misel se je porodila v čitalnici. O tem poročča čitalnični dnevnik naslednje:

¹ Lani je bilo v grško-kat. semenišču do 250 gojencev.

„Da bi žalostnemu gmotnemu stanju, ki se v njem nahaja naš narodni genij Fedkovič, opomogli, so sklenili vsi semeniščani nabirati doneske v zboljšanje materialne strani svojega genija, drugega Ševčenka, in s tem tudi njegovega duha v narodnih idejah krepkega ohraniti. Nabiranje je prevzel Tanjačkevič: nabral je 152 gld 80 ne.“

Iz tega vidimo, da je bilo krog l. 1860 še čutiti organizacijo v semenišču. Toda v nadaljnjih letih je čitalnica popolnem zaspala.

V šolskem letu 1869 se je zopet trudil Toma Berezivskij z reorganizacijo čitalnice. Sklenil jo je ustrojiti na boljših temeljih, da bi bila pristopna in prikladna vsem gojencem. In res, vpisalo se jih je v par dneh celih 186; in morda bi bilo vse dobro vspevalo, in bi se bilo povzdignilo duševno življenje, ako bi ne bil jel veti tedanji znani moskalofilski duh, ki je ugrabil toliko gojencev ideji pokojnega Markijana Šaškeviča. Izhajal je tedaj moskalofilski list „Slovo“, in ta si je tudi v semenišču pridobival pristašev, ki so v svojem fanatizmu škodili delovanju Toma Berezivskega. V sled tega je ostalo zvestih čitalnici le malo udov.

Od tedaj se je pričela strankarska borba, ki še dandanes napolnuje vse semeniško življenje.

Moskalofili se sklicujejo na argument o identičnosti Rusinov z Moskali, na veliko moč samodržavnega carstva ruskega, a med seboj govoré poljsko; — drugi zopet v manjšini nočejo nič slišati o moskalofilskih argumentih, pripravljajo se za delo v narodnem duhu, da probudé ljudstvo in je dvignejo iz materialne odvisnosti. V takih razmerah se pač ni mogla ohraniti čitalnica, ker niso mogli „narodovci“ ničesar početi napram moskalofilski masi. A kljub temu so se narodovci bodrili z upanjem na boljšo bodočnost milijonov maloruskega naroda — oduševljali se z vzvišenimi idejami in „ridnim slovom“ Šaškeviča, Ševčenka, Fedkoviča in drugih.

L. 1871 je spet namerjal preustrojiti čitalnico Silvester Lepskij, in zapustil iz svojih časov ta-le zapisnik:

„L. 1871 se je vnovi obudila misel, oživiti čitalnico ter za to navdušiti vse tečaje. In res je ta namera našla moralne in dejanske podpore pri gojencih, rektoratu in metropolitu. V kratkem je bila v to določena dvorana zadostno opravljena ter se zvala semeniška čitalnica. Gojenci so se spet počeli oživljati pri čitanju političnih dnevnikov in z zanimivimi razgovori. Za predsednika je bil podpisani kot obnovitelj čitalnice, se ve, z dovoljenjem rektorata. Namen čitalnice je bilo čitanje, a hoteli smo ž njo združiti tudi glasbeno-deklamatorične večere in znanstvena predavanja, da bi s takim delovanjem dvignili duševno semeniško življenje. No, nakrat so prepovedali nazivati dvorano za čitalnico, dali so ji napis

„Fumatorij“, prepovedali so čitanje političnih časnikov — in čitalnica je čez dva dni propadla.“

S tem se končuje prva doba čitalnice. Nič posebnega. Je namen, a do njega ni možno. Tedaj bi se bilo morda razvilo novo življenje, toda „čitalnica je čez dva dni propadla — prepovedali so čitanje političnih časnikov.“ A kljub temu je v onih časih izšlo iz semenišča prav mnogo res izbornih delavcev v Kristusovem vinogradu in neustrašenih narodnih boriteljev.

Od l. 1871 do 1878 ni bilo čitalnice. Še le l. 1879 je dovolil rektorat z dovoljenjem vladike čitanje nekaterih časnikov. Gojenci so dovolj prispevali. Prepirov ni bilo. Upravljala sta čitalnico dva gospodarja, katera je določeval rektorat po enega od vsake obeh strank. Pri tem se je tudi strogo pazilo na to, da niso prihajali v zavod nedovoljeni časniki. Shodi so bili le poredki, in v celem času do l. 1884 je bilo le par predavanj, o koncertih pa ni niti govora. Počelo in razvijalo se je torej bolj in bolj spet duševno-narodno spanje; v takih razmerah ni mogla čitalnica dolgo dihati in razletela se je l. 1884, in do l. 1890, do vsestranske reorganizacije čitalnične, niso imeli semeniščani nikakega središča narodno-duševnega življenja.

II.

L. 1890 je jel nakrat rektorat skrbeti zato, da bi gojenci zapuščali zavod ne samo kot dobri duhovniki, ampak kot ljudje, ki naj bodo kos svoji nalogi v cerkvi in sposobni „za delo v moralno in materialno povzdigo rusinskega naroda“, kakor se je izjavil tedanji rektor Al. Bačinskij. Rektorat je osnoval čitalnico, ustanovil odbor in dajal podporo. Toda gojenci se niso navduševali za tako čitalnico, pri kateri je bil imenovan predsednik in odbor „od zgorej“ in ne izvoljen od udov; zato je dovolil rektorat, da smejo voliti udje sami odbor in le predsednik naj bo imenovan od vodstva. Čitalničarji so bili s tem zadovoljni. Izvolil se je odbor, sestavila so se pravila, in rektorat je potrdil izvolitev in uložena pravila ter dostavil, naj bi bili zraven čitanja časnikov tudi shodi, predavanja, čitanja lastnih spisov, razgovori, koncerti in dramatične predstave. Ta določba je bila temelj krožkov, o katerih bo govor kasneje.

Gojenci so radostni pozdravili projekt rektorjev. Vsi so pristopili k čitalnici, izključili iz nje strankarske spore in soglasno sprejeli pravila.

Tedaj je stopila čitalnica na lastni pravi tir, ki naj bi jo dovedel k določenemu smotru. In ni moglo biti drugače, zakaj, zadnji čas je bil. Knjižnica se je večala. V kolikor je dovoljevalo denarno stanje, so

nakupovali novih knjig; razen tega se je obrnil odbor do rusinskih pisateljev, pok. Omeljana Ogonovskega, Konisjkega, Nečuja-Levickega, prof. Antonoviča, Starickega, Danila Mordovca in drugih za brezplačno žrtvovanje svojih spisov. In tudi rusinske in poljske časnike je dobivala čitalnica in jih dobiva še do danes, deloma brezplačno deloma, za polovično ceno. Bilo je kaj čitati in volje ni manjkalo. Bogoslovska in slovstveno-znanstvena predavanja so se vrstila vsak teden pod vodstvom predsednika čitalnice. Dramatične predstave so bile vsak drugi mesec in koncert na čast M. Kačkovskega v dan odprave „panjščine“ (tlačanstva) ter kasneje v čast Ševčenka. Iz teh dohodkov se je podpirala čitalnica in knjižnica ter revna rusinska gimnazijska mladež. Tako je plulo duševno življenje semeniško v l. 1890 in 1891.

A že l. 1892 se je predrugačilo in delovanje zavrlo. Vzroka temu je iskati, kakor navadno, v strankarskih sporih. Dasi so bile že a priori v čitalnici stranke izključene, vendar je prišlo vsled razmer do tega, da ni bilo manjšini, narodovcem, več prestatl. Tega leta je dovolil rektorat svobodno izvolitev predsednika. Zmagali so moskalokofili, in po mizah čitalnice so se nakrat jeli šopiriti samo velikoruski in gališki, velikorusko pisani listi. Iz Peterburga in Moskve je prihajalo krog 20 periodičnih listov. Od galiških narodnih pa je bil samo dnevnik „Dilo“ — in nikaškega drugega, ni „Batjkivščine“, ni „Zore“, ni „Učitelja“, ni „Pravde“. češ, da so vsi ti listi „polonofiljskija izdanja“, mogel pa je biti peterburški „Svjet“, organ, ki v vsej svoji osnovi propaguje mej Slovani ne samo panrusizem, ampak tudi pravoslavje! Na interpelacijo narodovcev do odbora l. 1892, podpisano od 82 članov: čemu ni v čitalnici več rusinskih časnikov, je odgovoril odbor, da „ima čitalnica rusinske časnike — a za polonofiljske ni fonda.“ Tudi kot uradni jezik v čitalnici se je vtihotapljala bolj in bolj ruščina. Razvil se je boj na življenje in smrt; v boju so zmagali narodovci, katerih število je v kratkem nadkrililo rusofile. Moskalofili so se spuntali ter osnovali „ruski krožek“. (O njegovem delovanjem se do sedaj nič ne ve, ker je zaprt med štiri stene.)

Koncem l. 1895 je vrgla slednjč narodna stranka vse „moskovsko blato“ iz čitalnice. Glavno zaslugo pri tem imata Pljaton Karpinskij in Vlad. Kunickij. Moskalofili so izstopili z malimi izjemami iz čitalnice. Sedaj se je čitalnica razvila popolno in vstrezala svojemu namenu. Pravila so se spet reformirala in udje so jeli živeje delovati. Odbor čitalnice prireja s pomočjo „slovstveno-znanstvenega tovarištva“ leto za letom, se ve, ob tradicionalni nenavzočnosti moskalofilov, pevske in glasbene veselice, večere v čast Ševčenka, Šaskeviča, Fedkoviča in o priliki narodnih praznikov. Lansko leto je prevzela čitalnica popolno izdanje del Nikolaja

Ustijanoviča. Delo napreduje, in ako Bog da, pride knjiga letos na svetlo.

Čitalnica dobiva veliko vspodbujajo in moralno podporo od sedanjega rektorata. In dasi se je napadalo društvo v zadnjih časih po rusko-filskih časnikih kot zbor nedelavnih ljudi in dvomne vere, ni v resnici temu tako. Zloba ni posestrima pravdi! Iz semenišča so hodili in hodijo ljudje, ki so najboljši duhovniki in dobri narodni borilci za narodno idejo — a ne moskovsko. Žalostno, da se nahajajo še vedno ljudje, katerim imponuje despotični bič in ki govorijo deloma poljsko deloma moskovsko — te pa le veliki Bog — On jih umi!

Kot spopolnitev tega kratkega pogleda na zgodovino in razvoj čitalnice iz poslednjih let naj naštejemo še krožke, ki so se razvili v čitalnici za rektorata preč. g. Bačinskega.

1. Dramatični krožek, ustanovljen l. 1890, ima namen po možnosti gojiti zanimanje za narodne igre. Predstave so bile dosti pogostne — 4—5 na leto. L. 1896 se je ta krožek prelevil v „dramatično tovarištvo“ in je v zadnjih dveh letih razvil živo delavnost pod vodstvom Vaz. Čajkovskega. Dohodki so bili v dobro čitalnice ali v druge dobrodelne namene.

2. Pevski krožek, ustanovljen l. 1891, ima namen gojiti narodno pesem in glasbo. L. 1898 je začel izdajati Danilo Pozdoljskij glasbeno zbirko „Torban“, ki jo nadaljuje tovariš Andrej Pšepjurskij.

3. Ekonomično-gospodarski krožek se je osnoval l. 1891, da bi širil mej gojenci ekonomično in gospodarsko vednost. Radi nedostatka strokovnjakov je nekaj časa pešal; na njegovo mesto je stopilo kasneje „tovarištvo literarno-znanstveno“ z ekonomično sekcijo.

4. „Literaturno-zgodovinski krožek“ iz l. 1891 se je prelevil čez dve leti v „naučni krožek“. Predavanja in referati so se vrstili vsak mesec. L. 1895 se je začelo — življeše gibanje. Obdelovalo se je bogoslovje, literatura in narodna ekonomija. Slednjič se je premenil krožek l. 1898 v „literarno-naučno tovarištvo“, ki se deli v 3 sekcije: 1. bogoslovno, 2. književno, 3. ekonomično. Tovarištvo in sekcije imajo svoja pravila in odbor. Posamezne sekcije imajo po več letnih shodov. Poslednji dve leti je bilo v bogosl. sekciji 24, v književni 21 in v ekonomični 16 predavanj in referatov, pri katerih se razvija prav živa debata. V ekonomični sekciji se je posebno odlikoval Karol Jermi (ki je lani končal) s svojimi predavanji. Vse tovarištvo šteje 148 članov.

5. Lingvistično-literaturni krožek, osnovan l. 1891.

6. Gimnastični krožek iz l. 1897.

7. Pasječni (čebelarski) krožek; ustanovil ga je Il. Kuziv, spisatelj tega čitalničnega pregleda zgodovinskega. Deluje teoretično in praktično.

8. Slovanski krožek, organizovan prav za prav še le letos. Že l. 1895 je začel občevati Pljaton Karpinjskij s češko-moravskimi bogoslovci; zveza je obstojala v dopisovanju in menjavanju časnikov. Leto kasneje je jela čitalnica dopisovati z ogrsko-rusinskimi bogoslovci ter si naložila nalogo narodnega osvobodjenja ogrskih Rusinov in probujenja ljudstva proti madžarizaciji, kar tudi vspeva. Lansko leto sta čitalnico obiskala dva ogrsko-rusinska gosta bogoslovca, Jurij Bindasa in Omeljan Mustijanovič. (Tačas je priredila čitalnica z vsemi svojimi krožki njima na čast predstavo, predavanja in koncert; slavnost je trajala 2 dni.) Pozneje so se zapoznali s Hrvati in Srbi (katoliki) in Slovenci. Glavni namen dopisovanja je: „Poznajmo se bratje Slovani.“ Početkom tega leta so se določili posamni dopisovalci v „Slovanski Krožek“.

„Tak je kratek zgodovinski pregled razvoja naše čitalne v času 50 let. Iz tega smo spoznali njeno preteklost in sedanje stanje. Sedaj je morda v cvetu svojega življenja, a za naprej bodo odločevali znanarci.“

* * *

Temu kratkemu zgodovinskemu pregledu čitalnice naj dostavim v spopolnitev še poročilo o slavnostni 50-letnici društva iz dnevnika „Dilo“:

„Dne 12. t. m. (aprila) so slavili gojenci rusinskega duhovskega semenišča 50-letni jubilej osnovanja semeniške čitalnice. Zjutraj je bila sv. maša zadušnica za umrle ude čitalnice, in zvečer je bil koncert z naslednjim vspeedom: 1. Kantata, besede Marka Murava, uglasbil Ost Ljudkevič. 2. Govor tov. J. Kuziva. 3. Hej, ne divujtesj dobri ljude“ („Ej, ne čudite se, dobri ljudje“), uglasbil Ost Ljudkevič. 4. Leonid Car: „Narodni pisni“, čotiri citri, tovariši T. Car, M. Turkevič, M. Kišakevič, Jurij Pristaš. 5. Koncert Bortnjanskega: Blažen muž. 6. Marko Murava: U 50 letni jubilej čitalničnega osnovanja v rus. kat. sem. v Levovu, tov. S. Mohnackij. 7. Ševčenko-Lisensko: „Buvaje inodi starij“, solobariton s spremljevanjem glasovirja, tov. O. Martinovič. 8. Nižanjkovskij: „Imny slavjanski“. Po vspeodu sta bili še 2 glasbeni točki. Vse točke vspeoda so se obnesle izborno, posebno pa je pohvaliti deklamacijo tov. Mohnackega, ki je navzoče navduševal z besedami M. Murave. Koncerta se je udeležilo vse semeniško vodstvo in rusinski bogoslovci (moskalofili so štrajkali, zakaj takó je ukazovala tradicija). O priliki te slavnosti je došlo

mного brzojavk od bivših čitalniških udov in rusinske mladine ter dve od slovenskih bogoslovcev. Koncert se je zaključil s prepevanjem „mnogaja lita“ metropolitu in semenškemu rektoratu.“

Komur je le količkaj znana kulturna zgodovina rusinska, vé, koliko mora in je moral pretrpeti ta zatirani narod, zlasti od Rusov in Poljakov ter v novejšem času od Ogrov. Politično takó hudo razkosan, se ni mogel enotno razvijati, in v kolikor se je probudil in povspel, je dosegel to le po najhujših naporih in bojih. A še več nego zunanji sovražniki, so škodili Rusinom lastni sinovi s svojimi polono- in zlasti moskalofilskimi idejami in agitacijami. Ti so privedli samorasli rusinski narod malo ne do razvoja in propasti. S temi ljudmi je bila in je tako rekoč preplavljena Rusinska. Toda čim večji je bil pritisk in gonja rusofilov, tem večji odpor je porajala, in več kakor čuditi se moramo narodnim voditeljem in jih tem bolj ceniti, da se niso dali nikedar ustrašiti nobeni premoči ter odločni in jekleni v svojih načelih in prepričanju žrtvovali za „viru in narid“ vse svoje življenje!

In koliko hvalo dolguje rusinski narod ravno duhovščini za svojo prebuditev — koliko zlasti gališki Rusini! Ime Markijana Šaškeviča se bo gotovo izrekalo z največjo častjo in tudi ponosom, dokler bo stal zavedni rusinski narod, in istotako bo slavil Rusin tudi vse one, katere je Markijanov duh probudil iz spanja narodne nezavednosti; in hvalil bo Rusin Boga in slavil tisto uro, ko se je med semenško mladino porodila srečonosna misel ustanovitve čitalnice, ki je ne samo kot taka sredi 4 zidm delovala ob gromu in tresku v probujenje in osamosvojbo naroda, ampak tudi poklanjala in poklanja vedno več pogumnih in požrtvovalnih, celih množ svobode in napredka željnemu narodu.

Za viru — narid — za zemljo svjatuju

Zlučim vsi ruki, vsi gadki (misli) v odno! i. t. d.

To niso samo besede, ne, to je vsklik iz dna srca, plamtečega za „Božu slavu — a ljudij dobro — I dolju (usodo) jasnu narodnu — novuju . .!“

Mi pa si ne moremo kaj, da bi ne ponovili za njimi teh besedi ter pristavili: Čast taki možati in odločni mladini! A istotakó ne moremo preslišati navdušenega poziva:

„Zlučim vsi ruki, vsi gadki v odno!“ dobro čuteč, da ne veljajo te besede samo udom čitalnice ali morda samo rusinskemu narodu, ampak tudi nam ostalim Slovanom. Prvi korak v to pa storimo, ako se spoznamo med seboj — zatorej:

„Poznajmo se, bratje Slovani!“

Petstoletnica vseučilišča v Krakovu.

J. H.

Poljski narod je obhajal v juniju znamenito slavlje, 500-letnico svojega vseučilišča v Krakovu. Bil je to pomenljiv dan za vso Poljsko. Zgodovina krakovskega vseučilišča je tesno zvezana z zgodovino poljskega naroda. Takrat, ko je bila Poljska na vrhuncu svoje slave, je bilo tudi vseučilišče središče omike in kulture, ne le poljskega naroda, ampak cele vzhodnje Evrope. Ko se je pa jel poljski narod nagibati v propast, ko su mu tilnik sklonile tuje sile, propalo je tudi vseučilišče. V najnovjšem času se je zopet dvignilo in zavzema sedaj častno mesto mej drugimi enakimi znanstvenimi zavodi.

Krakovsko vseučilišče bi moralo obhajti 500-letnico svoje ustanovitve mnogo poprej, kajti njegove početke nahajamo že za vladanja kralja Kazimirja Velikega (1333—1370), ki se je mnogo trudil za prosep svojega naroda. Ta je poklical leta 1344 iz tujine profesorje, ki so začeli 17. avgusta istega leta s predavanji. To je bil prvi početek vseučilišča. Primernih moči ni bilo težko dobiti, kajti Poljska je imela v onem času može, ki so bili kot učenjaki na svetovnem glasu. Navedem naj le, da je bilo veliko rektorjev na italijanskih vseučiliščih iste dobe Poljakov.

Kazimir Veliki je sezidal velika poslopja za profesorje in magistre in sobe za predavanja. Dvajset let pozneje je on vseučilišče še bolj razširil, obdaril ga z raznimi privilegiji, in mu dal dohodke solnih rudnikov v Wieliczki za vžitek. Vse te privilegije in ustanovnine je papež Urban leta 1364 tudi potrdil. Tako je bilo vseučilišče po tedanjem običaju ustanovljeno.

Po smrti svojega slavnega ustanovitelja, Kazimirja „Velikega“, jelo je vseučilišče propadati. Štelo je takrat 8 juridičnih, 2 medicinski in eno filozofično stolico.

Leto 1400 je bilo za vseučilišče posebno važno. Kraljica Jadviga je zapustila vseučilišču vse svoje bisere in draga kamenja. S pomočjo te dotacije se je vseučilišče zelo razširilo, da, lahko bi se reklo, da se je vseučilišče leta 1400 drugič ustanovilo. Nove učenjaške moči iz Italije, Nemškega in Češkega so se poklicale na vseučilišče, ki je vsled tega jelo naglo procvitati. Mladi ukaželjni ljudje iz vseh dežel so vrel v Krakov. Največ jih je bilo iz Nemčije, dasiravno je bilo v istem času tamkaj že 10 vseučilišč. Alma mater Jagellonica je štela takrat, ob času svoje največje slave, 15.000 slušateljev. V tisti dobi, namreč od leta 1491 do leta 1494, je poslušal ondi predavanja tudi slavni učenjak Nikolaj Kopernik. Ondi je on tudi pisal svoje slavno delo „de revolutionibus orbium

caelestium" (1503—1510), v katerem je odkazal astronomiji nova pota. Poleg mnogih drugih učenjakov njegove dobe naj omenim le Wojciecha Brudzewskega (1445—1497), znamenitega matematika in astronoma, in Grzegorza s Sanoka, ki se je mnogo pečal s humanističnimi študijami in in ki je mej prvimi jel razširjati humanizem.

V 16. stoletju je vseučilišče polagoma propadalo. Tok učenjakov se je obrnil proti Italiji in tako so tudi dijaki jeli pohajati ondodna vseučilišča. Italijanska vseučilišča so zaslovela vsled humanističnih študij, ki so se ondi prav pridno gojile. Tako je Krakov izgubil marsikakšno učno moč in mnogo dijaštva.

Drugi činitelj, ki je tudi mnogo pripomogel k propadu slavnega vseučilišča, je bil ta, da so se Lutrove in Kalvinove zmote takoj početkom zelo razširile v Polski. Zgodovinsko dejstvo pa je, da so vseučilišča ob času Lutrovih zmot naglo propadala, kakor hitro so se poluteranila.

Poznejše vseučilišče ni nikdar več doseglo prejšnje slave. Včasih se je mimogrede še dvignilo iz svoje zaspanosti, toda ti boljši časi so bili redki. Ko se je Poljska razdelila, in je bilo mesto Krakov sedaj pod to sedaj pod ono vlado, prišli so za vseučilišče še žalostnejši časi, kajti tuji vladarji se niso dosti ali pa celo nič zanj brigali, kakor tudi za narod ne. Šele potem, ko se je vpeljala poljščina kot učni jezik, se je povzdignilo vseučilišče. Sedaj šteje ono okoli 1200 slušateljev in 82 profesorjev. Novo vseučiliško poslopje je bilo zidano 1888.

Da pa vseučilišče svoje 500-letnice ni moglo praznovati leta 1844, še manj pa leta 1864, je vsakemu razumljivo, kdor količkaj pozna zgodovino onih let. Sicer pa s tem ni ničesar zamujenega.

Tu sem podal kratko zgodovino jagelonskega vseučilišča.

Slavnost 500-letnega obstanka se je vršila 7. junija. Mesto je bilo v zastavah. Došlo je veliko učenjakov in mnogo drugih gostov iz različnih krajev, največ iz Poljske. Kako velike simpatije uživa krakovsko vseučilišče mej učenjaki vsega sveta, dokazuje to, da je nebroj vseučilišč poslalo semkaj svoje zastopnike.

Iz Amerike so prišli zastopniki vseučilišč: New-York, Baltimore, Buffalo, Chicago, Washington; iz Angležke: London, Oxford, Cambridge, Edinburgh, Glasgow; iz Francije: Paris, Montpellier; iz Švice: Genf, Lausanne; iz Italije: Rim; iz Nemčije: Heidelberg, Berlin, Vratislava, München, Freiburg; iz Rusije: Petersburg, Moskva, Helsingfors, Jurjev; iz Skandinavije: Upsala, Christiania; iz Danske: Kopenhagen; in vsa vseučilišča iz Avstroogrške. Papež je poslal svoj breve, ki se je pri slavnostnem zborovanju prebral. 7. junija zjutraj je bil slavnostni obhod, katerega so se udeležili akademiki, razna znanstvena društva, zastopniki vseučilišč in

akademični senat, na čelu mu rektor Tarnowski. Obhoda se je udeležilo okoli 2500 oseb. Po obhodu je bilo slavnostno zborovanje v Marijini cerkvi, ki je bila po starem poljskem običaju spremenjena v veliko dvorano.

Rektor vseučilišča in predsednik akademije znanosti, dr. Stanislav Tarnowski, je pozdravil najprej po poljsko udeležence slavnosti zlasti Poljake in je poudarjal, da je vseučilišče skozi 500 let delovalo za prosep omike in znanosti skupno na katoliški in narodni podlagi. Nato je po latinsko pozdravil zastopnike raznih vseučilišč. Nato so podarili zastopniki raznih vseučilišč slavnostne adrese in darila. Koncem slavnosti je bilo promoviranih 72 doktorjev honoris causa.

Drugi dan 8. junija se je vršilo slovesno odkritje Kopernikovega spominka na dvorišču jagelonske knjižnice.

O potrebi očitnih katolikov med našim dijaštvom.

A. V.

Nekaj let sem se dviga izmed slovenskega dijaštva posebna skupina katoliških dijakov. Ta skupina postaja leto za letom izrazitejša in veljavnejša. In to je dobro znamenje. Sedanjost kaže, da je tako gibanje med slovenskimi dijaki krvavo potrebno, bodočnost pa bo dokazala, da je to sedanje v svojem jedru zdravo in za našo domovino plodovito.

A ne bodi s tem rečeno, kakor bi ne bili vsi slovenski dijaki zapisani v katoliških krstnih knjigah. O, tam so zapisani vsi, kajti naših mater najpomlavitnejša skrb je, ko se rodi otrok na svet, da prejme sv. krst po katoliškem obredu. In naši župniki zapišejo vsakega, kogar krstijo, v krstno knjigo. Očividno je, in v tem smo vsi edini, da je tako dete — katolik.

Večje težave nastanejo pozneje. Ko namreč mladi katolik neha sesati in začne govoriti, ga uči mati molitvic ter ga poučuje v katoliški veri. Ako odgovori dete na vprašanje, koliko je Bogov, da jih je troje, nasprotuje sicer odgovor katoliški dogmi, a dete ostane vendar še dober katolik: vsakdo namreč ve, da se je zmotilo in zamenjalo Boga z božjimi osebami. Tu se nauči dete kmalu razločevati. Dalje mu pove mati, da Bog veleva, naj otroci ubogajo stariše. Kadar mati kaj ukaže, pa ji reče otrok: ne bom, potem ni bila ta njegova odločnost katoliška, vendar ga kmalu spreobrne Miklavževa šiba. Rešuje take slučaje popolnoma povoljno

sama mati, le včasih je potreba očeta, da ostane otrok tudi v življenju katolik.

Bolj zamotana je stvar, ko pride otrok v šolo in raste v starosti in učenosti. Iz katekizma izve, da je treba vse verovati, kar uči sveto pismo. V šolskem berilu čita, da solnce stoji, in da se zemlja premika okoli njega. Zdaj pa najde konečno v svetopisemskih zgodbah, da je dejal Jozua solncu: solnce stoj, in solnce je stalo. Recimo, da bi si napravila brihtna glavica, ki po pravici verjame svojemu berilu, smelo konjekturo: sveto pismo se včasih moti, torej mu študiran človek ne more vsega verjeti, in ker katekizem uči, da se mora vse verovati, potem je tudi v katekizmu zmota. Evo vam nastajajočega krivoverca, pri Jozui je našel, da ne zna moderne astronomije! Takega sklepa sicer ne napravi noben učenec v ljudski šoli, tudi ne noben dijak do pete šole. A resnično je, in vem iz lastne izkušnje, kako se v dijaku nabirajo počasi dvomi, zlasti v zadnjih letih na gimnaziji. Tako-le po šestnajstem letu začne dijak že precej samostojno misliti, in se ne drži več slepotega, kar čuje ali čita v šoli. Med posameznimi šolskimi predmeti najde mnogo nasprotij; iz zgodovine, naravoslovja in literature zajema dokaj elementov, ki mu omajajo dosedanjo vero v znanost. Dvomi, med seboj neskladni, se množe in rastejo v veljavi, ako čita dijak šoli tuje knjige in časopise. Ne traja dolgo, in jajce-sedmošolec si domišlja, da zna več važnega nego putaprofesor. Neko enoto pa in potencirano moč dobi mešanica dvomov, krivih misli in nedozorelega znanja v kritikovanju veronauka, ki tako-rekoč izziva mladega učenjaka kot nauk nezmojljive cerkve. Ne zadostuje mu noben dokaz, in ker mu ne zadostuje, sklepa — toliko racionalizma ima že v sebi — da je tudi nauk problematičen. Seveda je ta samostojnost srednješolca jako majava. Njegove prenagle kombinacije so podobne mušicam enodnevnica.

Ali hujša nevarnost preti od druge strani. V tej dobi zori mladeniču telo, in polt ima neznansko silo v njem. Strast polje po žilah, čustvo in domišljija še nista pod vlado razuma, v udih je nekaj preobilnega. V čutnost je potopljeno vse, najnedolžnejše ljubavne stvari, že izrazi kakor ljubica, poljub, in tako dalje delajo ubožcu preglavico. Sanjari o ljubezni, hrepeni po novem življenju: nov Kolumb se odpravlja na svetovno morje, da bi našel deviško Ameriko in mnoge srečne otoke v oceanu. Za večerno zarjo, za solncem bi šel v prelepe kraje vršit slavna dejanja — a gledati in občudovati bi moralo junaka vsaj dvoje zaljubljenih, pravijskih oči... Dobro mu, kdor to mladostno preobilnost rabi v plemenitem delu in si nabira bogastva duha. Ni rekel zastonj Rousseau, da ni nič lepšega na svetu, nego devetnajstleten mladenič, ki je nedolžen.

Toda skušnjave življenja, osladna morala pesnikov in pisateljev, najbolj pa od zemlje kalni veletok duha, ki napaja danes naše glave in srca, nagne veliko naših mladeničev, da so pripravljene prodati svojo mladost pohotnemu starcu svetu, ki sovraži nedolžnost in obhaja ž njo svoje orgije. Sramežljivost pred žensko in spoštovanje do nje izgubljajo ob roki gnilih pisateljev in slabih vzgledov ter zapravijo s tem najmočnejšo brambo. Dobe se posamezniki, katerim izstopijo oči kakor raku, kadar zagledajo mlado žensko na ulici. Kdor je bil sam v teh letih in ni bil narejen iz lesa, ve po sebi, da je to gola resnica.

Šola stori lahko veliko zoper strup nečistega duha. Profesorji, ki vedo ločevati med znanstvenimi resnicami in hipotezami, ohranijo svojo vodivnost nad dijaki, jih napolnijo z zaupanjem in navdušenjem do vede, jim vdahnejo ljubezen do lepote in narave. Pobožen, izobražen katehet vodi učence v svet božjih resnic in milijonov idej, jim kaže njih vporabnost in plodovitost za življenje ter občuduje ž njimi bogastvo božje in krasoto. Vendar vse to malo koristi, ako ne znajo dijaki moliti, ako je njih versko življenje površno ali samo prisiljeno. Ustvariti večjo enotnost med znanstvenim in verskim podukom, poglobiti versko in s tem okrepiti moralno življenje dijakov, „to bil bi smoter, vreden hrepenenja“ našim vzgojeslovcem, duhovnim voditeljem in — ko je že tukaj — ministru za „uk in bogočastje.“ Tu bi potrebovali gorečih mož, ki bi odvzeli dijaški vzgoji videz puste prisilnosti in škodljive lesenosti. Saj so tudi sedanje določbe dobre, in težko bi bilo napisati boljših na papir, a duh je, ki oživlja. Duh pa ni najboljši: vladati more le bolj krotke narave in srednje talente, ki imajo čez glavo opraviti z obilico učne tvarine. Boljše glave in pokvarjeni elementi zabavljajo, da je kaj, in večkrat pride do očitne upornosti. — Dan za dnem se množe tožbe proti sedanjemu šolstvu, in poklicani pedagogi, ki imajo glavo in srce za mladino in bodoči rod, vedno živahneje in pogumneje zahtevajo reforme na tem polju, zlasti obračajo svojo pozornost na srednje šole.

Tu zadostuj par misli iz njih razprav.

Državni liberalizem, ki so ga pri nas zapoganili in vodili v prvi vrsti židje, je oklical mednarodno in medversko šolo. Vzgojil je liberalne učitelje in prepojil s svojim duhom državne šole. S tem je napravil največ kvare na gimnazijah. Saj je pravilo pedagogike, da bodi šolski poduk enoten; po rodu, običajih in veri ne sme biti razlike med učiteljem in mladino. Toda profesorji sami se ne skladajo niti v najvažnejših točkah — odtod v poduku veliko razpršenje mesto organske celote. Tako je liberalizem dosegel, da vlada na gimnaziji intelektualizem brez duha in gorečnosti. Prvi namen je danes, izvežbati razum in ga napolniti s kar

največjo zalogo znanosti; o vzgoji, o ljubezni do mladine se sicer govori, a v resnici se gleda samo na napredek v poduku. Ako je profesor predelal predpisano snov in se more postaviti pred nadzorniki v koristno luč, to ga ne vprašajo mnogo, ali ga mladina ljubi ali sovraži in koliko je storil za njen moralni napredek. Mnogim profesorjem je dovolj, da vlijejo nekaj svoje učenosti v deške glave, vzgojevalno delovanje pa prepuščajo roditeljskemu domu in — gospodinjam. Prava vzgoja ravna z mladino po očetovsko, se ozira na individualne lastnosti vsakega gojenca, vstvarja značaje; v državni šoli pa stopi neredko na njeno mesto brezdušni rigor, disciplina vojašnice — red iz nrvnosti se dotika le prestopkov, ki kršijo šolske predpise. Mladina izgublja vero! Saj se mora ta opirati na sporočila rodbine in naroda in vidne cerkve, a današnja gimnazija trga to zvezo, ker jemlje za podlago poganski klasicizem. Ni mogoče sicer profesorjem ukazovati vernosti, ali treba je stremiti za tem, da bi iz šol prihajali ljudje, ki bi bili tudi v tem oziru mladini vzor.

Vpričo takih razmer se ni mogoče čuditi, da gine oni zlahtni idealizem, ki išče osebnega prospeha pod koristimi rodbine, in postopoma občine, domovine, naroda, države, človeštva, da ta idealizem prepušča mesto samogoltnemu stremljenju, škodljivemu celi družbi. Očitna je resnica, da se velik trop mladeži, morda polovica, ne uči zato, da bi si obogatila um, da bi donášala tolažbo in veselje starišem in kedaj domovini, ampak izpolnjuje svoje dolžnosti le v toliko, kolikor je potrebno za dobro spričevalo. Ti učenci imajo pred očmi edini cilj, prelesti trnjeve šolske plotove, napraviti skušnje, a potem živeti na državne stroške ugodno življenje birokratov, ki opravljajo dan za dnem svoje „delo“, ne brigajoč se za resnične potrebe družbe, te so jim Hekuba. Celo na Slovenskem naletiš lahko na abiturienta, ki ti bo na vprašanje po njegovih namerah povedal cinično, da misli sedaj, ko ima ravno čas, reševati „foterlont“, scilicet domovino.

Res ni kriva vsega šola, ker delujejo tudi zunaj šole činitelji na mladež, vpliv domače okolice, gospodujoči toki v družbi i. t. d., ki so še daleko močnejši od šole, ali šola bi se mogla le tedaj izgovarjati, ako bi se posluževala vseh pomočkov, ki bi ohranjali mladeži nrvnost in jo varovali pohujšanja.

Sicer se zdi, da vladajo na slovenskih gimnazijah precej boljše razmere, kakor so zgoraj orisane, ker naših profesorjev še ni mogel toliko prestvariti liberalizem, da bi se postavili v popolno nasprotje z učenci, ki so prejeli od starišev dobro versko vzgojo. Vendar se le posamezniki odlikujejo kot dobri pedagogi ali celo kot verni katoliki, zato pa tudi uživajo pri dijakih ljubezen in so vredni največjega spoštovanja. Škoda, da jih je še vse premalo. Pa bodi že, kakor hoče, skušnja uči, da prineso naši abiturientje

iz šole premalo moralnih opor v življenje, da je večina tistih, ki gredo na visoke šole, posebno v verskem oziru onemogla in malomarna.

In ko pride dijak izpod srednješolske discipline v svobodne vrtnice akademičnega življenja, quasi gigas ad currendam viam, navali nanj tisoč novih utiskov, skušnjav, mnenj, misli, idej. To je najlepša doba v življenju, doba svobodne mladosti, doba živahne borbe duha, spomin nanjo bo žarel skozi trude življenja do poznih let. To je pa tudi velepomembna doba svobodne odločitve. „Jurare in verba magistri“ pade, zmajó se stebri znanstvenega in verskega poslopja, ki so ga in usum delphini zidali dosedaj profesorji po svoje, še en potres, in cela stavba je porušena. Ostane samo zaupanje v vedo, vera v resnico in moralna vzgoja. Na ta temelj bo postavil mladi mož novo, prelepo zgradbo duha z lastnim umom in po svoji volji deloma iz obstoječega deloma iz novopripravljenega gradiva. Tako gre na delo vsak samostojni duh. Čudovito je nastajanje mladega moža, njegovemu razvitku ni mogoče slediti.

Ako pa ni duša vzgoje ljubezen do Boga in njegove cerkve, ki se kaže, preraja in množi v pobožni službi božji, potem pozabi mladenič v mamilih sveta in strasti na oni svet idej, od koder bi dobil za svojo izobrazbo najčistejših načel in za čednostno življenje najmilejših nagibov. Potem ni čudno, da se tak mladenič odloči za pogubno pravilo: Ich werd' ihn nicht mehr kämpfen, den Riesenkampf der Pflicht. Saj se celo človek, ki mu je versko življenje že od detinskih let mila navada, komaj ustavlja skušnjavam sveta, in zaide včasih kakor ovca, ako ga ne varuje posebna milost božja. A, kadar padejo kocke tako nesrečno, se potroje vsi dvomi, zaslepljenost raste, in vse, kar je veljalo do sedaj, budi ugovor in posmeh. Pot gre naglo navzdol!

Iz čede malomarnih katolikov, ki prihaja s srednjih šol, se izcimi nekaj kozlov, katerih umazano življenje in surovo govorjenje usmrata vse ozračje. Ti ljudje pustošijo svoje tovariše in na novo dohajajoče mladiče. Nihče jih ne ceni, a njih strup jemlje vsak. S svojo gnilobo oślinijo vse, kar je katoliku svetega. Po knofih svoje obleke spoznajo za vsak dan posebej, ali je Bog, ali ga ni, in če jim pokažejo knofi, da je, pristavijo učeno, da ta Bog ni katolik, in si domišljajo, da so ta dan skazali Bogu posebno milost in usmiljenje. — Tako daleč je prav malo naših akademikov, in ne bilo bi jih težko ugonobiti, ker stoje v duševni izobrazbi na najnižji stopinji, ako bi ne bilo ostalo dijaštvo tako strpno nasproti očitni pregrehi.

Potem imamo številce malkontentov, ki dobro vspevajo v študijah, a sicer slabo vporabljajo svoje talente. Predno začno razlagati svoje črnoglede nazore, dvignejo si dušo za nekaj metrov nad najvišji turen,

in s tega motrišča, čegar obzorje obsega ves kulturni svet in še nekaj vasi, kritikujejo danes katoliško cerkev, jutri materialiste, pojuteršnem špiritiste. Sami niso za drugo rabo, nego da obsojajo druge, zlasti kadar jih ni zraven. Kreatura, ki pride pred njih sodnji stol, bi bila bolje storila, da bi bila doma ostala, saj ji nič ne pomaga, ko je že naprej obsojena. V svoji izkušnosti zro ti učeni čuki na živahni boj v domovini s preziranjem in mržnjo, a če sploh kaj pohvalijo, se gotovo ni zgodilo na Slovenskem, ampak nekje na Kitajskem. Dobro bi bilo, ako bi se ti mrzli ljudje izselili na hladno luno. Ako se bodo pa kljub svoji naravi oženili, upajmo, da ne bodo imeli potomcev.

Preidimo par smešnih kavalirjev, pozdravimo na poti spodobno nekaj izključnih strokovnjakov, o katerih molku sedaj še ni mogoče soditi, in pojdimo med skoro dvetretjinsko množico slovenskih dijakov. Razločevati se dasta dve panogi: manjša radikalna in večja neradikalna. Prva je bolj dosledna, moška, ostroumnejša v analizi, gibčnejša po duhu in včasih surova v nastopu; v verskem oziru je protikatoliška; dala bo liberalnemu boju novih borilcev, ki bodo vanj prinesli kako novo idejo. Imeli bomo še dovolj prilike s pridom študirati nje duševno vsebino. — Mislimo, da se ne motimo veliko, ako tej panogi prištevamo tudi nastajajočo skupino, ki ima za svoje središče Prago in se uči pri Massaryku in čeških realistih. Hrvaški akademiki okrog bivše „Nove Dobe“ (vanjo so pisali tudi srbski in slovenski), ki so iz iste šole, so kazali v mnogih idej polnih člankih bogato zalogo inteligence in izobrazbe. V resnem prizadevanju, da bi si ustvarili enotno naziranje o svetu, so čutili v sebi dualizem med moderno vedo in sporočili cerkve, a so ga skušali rešiti s stališča vede, ozirajoč se premalo na cerkev. Slovenskih akademikov te vrste še ne poznamo dovolj. Dosedaj smo opazili na njih skrbno kritiko in afektirano nepristranost v družbi s protiklerikalnimi muhami. Ako ne bo njih nečimernost večja, nego je delavnost, bodo spravili s svojo podjetnostjo več živahnosti v duševno življenje našega dijaštva in storili s tem mnogo dobrega. Pobjjali pa bodo med drugim tudi klerikalizem in pri tem zašli v heretične nauke.

Druga panoga je pomišljava, kadar kaj misli, nesamostojna, brez podjetnosti, v varnem kotičku samozavestna; vere je večinoma katoliško-liberalne in si želi, da bi cerkev učila take nauke, ki bi se ne zgražali nad njimi brezverci. Ako ne pride ta vrsta pod dobro vodstvo, ne bo mnogo koristila na svetu, a godilo se ji bo dobro in skrbela bo, da ne izumrje rod božjih volkov. Nekaj jih je med njimi, ki so v osebнем življenju verni katoliki in opravljajo verske dolžnosti. Spovedujejo se svojih grehov, a menda nihče se ne spove bojazljivosti, pregrehe, za katero ni odveze pri ljudeh, ki dajajo ž njo potuho pokvarjeni družbi. Brez

dvoma pa je med njimi tudi kak mladenič z bogatim umom in dobrim srcem, ki ne more še svobodno razpeti kril svojega duha, ker mu je usekalo življenje in šola prehude rane. O, da bi iskal zdravila tam, kjer ga gotovo najde. Z živo vero bi se mu vselil mir v srce in življenje bi mu bilo plodovito pred ljudmi in Bogom.

Če se ozremo še enkrat po naših dijaških vrstah in jih ocenimo glede na vero, moramo reči, da večina našega dijaštva ni niti po življenju, niti po mišljenju katoliška, še manj pa po ljubezni in pogumu. Dobro vem, kaj sem zapisal, in Bog varuj, da bi se to glasilo kakor obsodba, ko imam sam več na vesti, nego bi mogel popraviti s pokoro. Saj glavni del krivde ne pade nanje kot posameznike, gorje pa onim, ki s svojo zlobo ometavajo sv. cerkev v pismu in besedi, in trgajo ljudem vero iz srca. Gorje pornografom, ki nedolžni mladini ugonablajo čisto dušo.

* * *

Taka je večina našega odraslega dijaštva. Slika je sicer v verskem zrcalu dokaj mračna, a ne obupna. Saj vemo, kaj so to viharji svobodnega akademičnega življenja. Mnogi se bodo še iztreznili, mnoge bo izmodrilo življenje, mnogi se bodo naučili zopet moliti v lastni rodbini. Škoda, škoda, da ne že sedaj v lepi mladosti. Čemu iščejo najnadarjenejši med njimi z nesrečnimi židi novo formulo, da bi dosegli enoto poganstva s krščanstvom, strastnega telesa s kvišku hrepenečim duhom? Ali morejo najti boljšo formulo, nego jo je podalo krščanstvo v svojem nauku o izvirnem grehu, Izveličarju, zakramentih in blagoslovljeni enoti duše s poveljanim telesom onkraj groba?

Da pridemo do boljšega, treba se je vrniti h katoliški cerkvi, oprijeti se njenih idealov, posluževati se njenih milosti. Ta potreba je rodila med našim dijaštvom skupino katoliških akademikov, ki si prizadevajo živeti po božjih postavah v osebni blagor, ki pa tudi očitno kažejo svoje prepričanje, da bi s tem koristili drugim. Po svoji ideji je katoliški dijak — dobri genij slovenskega dijaštva. Kako to, hočemo pokazati v posebni razpravi o katoliškem dijaku, njega idealih, nalogi in ciljnih. Ob enem pa bomo podali kratko zgodovino katoliškega gibanja med dijaštvom, ocenili dosedanje delovanje katoliškega dijaka, skušali pokazati njegovo vrednost s stališča ostalega dijaštva, pa tudi njegove nedostatke v primeri z njegovim idealnim pojmom.

Za počitnice.

Tomaž Kempčan, ki je spisal slavno knjigo o hoji za Kristusom, je bil enkrat tudi oskrbnik samostana. V tej službi je napisal knjižico o skrbnem gospodarju, v kateri se dobi ta-le opomba: Mislim, da ne ve nihče popolnoma, kako je ž njegovim notranjim stanjem, dokler ne začne pečati se s posvetnimi stvarmi in imeti zunanje skrbi; ako tudi tu med minljivimi stvarmi ohrani najprej ljubezen do stvarnika, to ne pade več tako lahko v krivdo.

*

Osel je jako skromna žival. Že o Rimljanu Krasu omenja sv. Hieronim, da se je samo enkrat smejal, in to takrat, ko se je domislil, da je za osla osat najboljša solata. Tudi pametni dijaki iz vipavske doline, kjer imajo več oslov, trdijo, da je osel prav poraben pri gospodarstvu, ker ne računi nič za svoje delo. Dolg čas mu ni nikoli: ko druga živina počiva in se hladi, se zatopi osel v svoje misli ali pa zapoje katero. Včasih se mu pripeti, ko gre v službi gospodarjevi po svetu, da se naenkrat ustavi pod brdom in se ne gane prej, dokler svoje misli, ki mu je ravno padla v glavo, ne domisli do konca. Ob takih prilikah vzame naglo zavedni gospodar dve stvari na pomoč: eno v usta, drugo v roke; prvo je vrag, drugo je bližnji kol. Prav imajo najstarejši ljudje na svetu, ki menda pravijo, da je v takem slučaju celo najmanjši osliček jako velik osel. Res je, na Slovenskem nimamo gore, ki bi jo mogli primerjati z njim.

*

Poznam žalostno srce, ki je zaslužilo, da bi ga postavili na sramotni kamen. To je bilo tako. Kakor znano, opazujejo učenjaki že nekaj stoletij sem zanimivo prikazen, da se pobiči in deklički radi gledajo. Ta slaba navada je razširjena daleč po svetu, tako da ji geografi še niso mogli določiti mej. Celó dijakom nič ne koristijo čudovite dogodbe Sokrata s Ksantipo. In tudi naš junak ali žalostno srce, dasi dobrih starišev sin, je zabredel v to navado. Zato je bil vnet za svobodo in ni šel v lemenat, kjer je marsikaj prepovedano. Pa glej, ljubi čitatelj, kaj mu je to koristilo? Kmalu se je zagledal v lepo in nedolžno Ido, in z Bogom svoboda. Toda zagledal bi se v Ido marsikdo, a dobiti jo v moški borbi, to pomeni nekaj drugega. Tega pa ni znalo žalostno srce in je delalo vse napak. Zato je šla Ida za nuno, žalostno srce pa sem dejal v te vrstice, dokler ne pride na sramotni kamen.

*

Iz te snovi o Tomažu Kempčanu, oslu in žalostnem srcu bi človek, ki ima kaj duha, lahko napravil ali traktat ali povest ali legendo. Pa se poskusite, tovariši, ako morete izluščiti kako večjo misel, ki bi v družbi z manjšimi mogla vzroditati enotno duševno tvorbo. Kar se tiče oblike, izbirajte prosto, kamor vas nagiba um, volja, srce. O tej stvari mislim jaz tako-le: Napisati traktat, to je zasluga; ustvariti povest, prinese slavo; izbjajati legendo, ni brez tolažbe. Ako bi pa ne mogel noben storiti nič, bom primoran sam izvršiti vse troje in bom sam vtaknil v žep zaslugo in slavo in tolažbo.

Fosforič.

Glasnik.

Dragi tovariši! (Cenjene gospice koleginja)!

Danes so se splošno na Slovenskem pojmi zjasnili in odpadli so predsodki, ki so pred sedmimi leti skušali ovirati prvi slov. kat. shod. Nihče ne more trditi, da ni ljudi med Slovenci, ki delujejo na izneverjenje slovenskega naroda starim idealom. Jasno kakor boli dan leži pred nami žalostno dejstvo, da se je ugnjezdilo v katoliškem slovenskem narodu tujstvo v podobi brezverstva in lažinarodnjaštva.

Ako se ne zavzamejo za ljudstvo vsi Slovenci in Slovenke, katerih še ni obvladal duh sovraštva da katoliške cerkve, stare majke in dobrotnice slovenskega naroda, kateri imamo dejansko zahvaliti obstoj naroda v burnih starih časih in novejših dneh, tedaj nima naše ljudstvo za bodočnost ničesar več upati.

Dragi tovariši! Dijaštvo kot mladost in bodočnost se mora navduševati ga stare narodne ideale. Dijaki nočemo biti in nismo nazadnjaki, marveč mi se hočemo v modernih časih, v napredovanju socialnega življenja, v občečloveškem stremljenju za viškom omike držati vsikdar enega par tisočletij starega principa, principa: da je katoliška vera edino prava, zastopajoč Boga, o čegar bivanju smo trdno prepričani. Na tem temelju stremimo za visokimi cilji človeštva: čedalje večji omiki in napredku kulturnega življenja naproti.

V teh časih pa nam je treba pokazati svetu, pokazati slovenskemu ljudstvu, da imamo isto vero, kakor ono, da se istotako ponižno klanjamo Bogu in papežu, kakor ono. Napuh modernih se nas ne sme prijeti, pri vsem napredku omike takisto spoštljivo pripogiblremo koleno Bogu.

Na drugem vseslovenskem katoliškem shodu se bo manifestoval svetu katoliški značaj slovenskega naroda. Naše živo versko prepričanje se bo kazalo v posvečenju presv. Srcu Jezusovemu. Ta akt ni navadna cerkvena slovesnost, marveč je javen, političen čin.

1 To vabilo je razposlal odbor „Danice“ slovenskim abiturientom in abiturientinjam.

Živa delavnost in skrbnost narodnih mož pa se bo pokazala v drugem aktu shoda: v stavljenju, posvetovanju in sklepanju resolucij, ki bodo za bodoče vseslovensko delovanje v podrobnosti izdelan program. Vse panoge socialnega življenja bodo obsegale in bodo pričale o temeljitosti naših mož, o resni volji narodu pomagati, o dalekosežnosti narodno političnih načrtov.

Kako ne bo dijaštva slovenskega, ki je navdušeno za narod, ki se zanima za vsako kretnjo narodnega gibanja, zanimal ta velikanski shod slovenskega naroda, kjer bo razumništvo in ljudstvo v največji složnosti, enega duha in srca, se posvetovalo o bodočnosti našega naroda?

A tudi dolžnost naša je, da se vdeležimo tega velepomembnega shoda. Mi ne smemo, kot učeči se in opazujoči bodoči delavci narodu v prospeh take vseslovenske narodne manifestacije prezreti. Pridimo torej v kolikor mogoče večjem številu na shod, da pokažemo, da nimo mlačni in brezbrizni, ko se naši hratje posvetujejo o tako veleresnih stvareh. Dijaštvo mora biti kolikor ga je vernege vse zastopano na drugem vseslovenskem katoliškem shodu!

Zato Vas, predragi tovariši vabimo in pozivljamo, da se mnogobrojno vdeležite shoda v septembru. Natančen program in oklic bode izdal pravočasno pripravljavni odbor.

Upamo, da si na tem shodu, v naročju našega kaloliškega ljudstva, podamo roke v prijateljski pozdrav in se skupno v tesni zvezi z razumništvom in ljudstvom pokrepimo v našem dobrem narodnem mišljenju.

Na svidenje na drugem slov. katoliškem shodu! Prijateljski, kolegijalen pozdrav!

Odbor akad. društva „Danica“.

Napad nemških nacionalcev na katoliško dijaštvo v Solnogradu Nemška katoliška akademiška zveza „Norika“ je sklicala za binkošti sestanek kartelnih akademiških društev v Solnograd. Temu pozivu so se odzvala vsa nemška akademična katoliška društva iz Avstrije. Prišli so po tudi zastopniki katoliških akademskih društev iz Nemčije. Vsega skupaj je bilo okoli 150 udeležnikov. Došlo je tudi mnogo druge odlične gospode. Sestanek se je vršil povsem mirno in zabavno in bi se bil tudi tako izvršil, da ni bilo nemškonacionalnih izzivačev. Ti namreč jako težko gledajo, kako raste vpliv katoliške „Norike“ mej dijaštvom in prebivalstvom v Solnogradu. Udeležnik sestanka so napravili 5. junija izlet v okolico, ki se je izvršil v najlepšem redu. Na potu proti domu napadli so nemškonacionalni dijaki in nekaj meščanov ednakega kalibra izletnike. Celo podžupan mesta je prišel nekoliko svojo jezico hladiti nad črnimi klerikalci. Policija ni bila zmožna redu napraviti in poklicali so vojaštvo, ki je napravilo red. Nemški nacionalci so tudi tukaj pokazali, da so mojstri v surovosti. Razmere mej nemško-nacionalnim in nemško-katoliškim dijaštvom so se vsled tega pretepa še bolj poostrele.

H.

Vseučilišče v Carigradu. Turški sultan je odredil, da naj se delajo priprave za ustanovitev vseučilišča v prestolici. Vseučilišče bi imelo dva oddelka. Učni jezik bode francoski. Sultan je bil nekaj časa neodločen, ali bi vpeljal nemščino ali francoščino kot učni jezik. Ker so mu svetovalci svetovali, da naj vpelje francoščino, se je odločil za to, ker nemščina ni svetovni jezik.

H.